

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ФІНАНСОВИЙ ІНСТИТУТ
ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ**

БОГОЛІБ ТЕТЯНА МАКСИМІВНА

УДК 336.13:378.1

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ
ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ**

08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Науково-дослідному фінансовому інституті при Міністерстві фінансів України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор

Чугунов Ігор Якович,

Науково-дослідний фінансовий інститут
при Міністерстві фінансів України, директор Інституту

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

Оболенська Тетяна Євгенівна,

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, проректор університету;

доктор економічних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України

Кудряшов Василь Павлович,

Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів
України, заступник директора Інституту;

доктор економічних наук, професор

Лук'яненко Ірина Григорівна,

Національний університет “Києво-Могилянська академія”,
завідуюча кафедрою фінансів.

Провідна установа: Тернопільський національний економічний університет,
кафедра казначейської справи (м. Тернопіль)

Захист відбудеться “ 18 ” січня 2007 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.853.01 Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України за адресою: 01103, м.Київ-103, бульвар Дружби народів, 28, к.221.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України за адресою: 01103, м.Київ-103, бульвар Дружби народів, 28.

Автореферат розісланий “ 14 ” грудня 2006р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Павлюк К.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У глобалізованому світі освіта і наука стали визначальними чинниками людського розвитку, вони є безальтернативним засобом національного самоутвердження. Повноцінним учасником глобальної економіки може бути лише та країна, в якій інтелектуальні професії стали масовими, а інвестиції у розвиток людського потенціалу – вагомими і ефективними. Країни, які свого часу зробили ставку на науку і освіту, тепер стали світовими лідерами.

Світовий досвід засвідчує, що основоположним елементом цього процесу виступає зростання значення знань та інформації – надзвичайно важливих, конче необхідних ресурсів для розвитку суспільства, що докорінно перетворює всю систему суспільних відносин і практику господарського життя, оскільки знання та інформація мають дуже специфічні, відмінні від традиційних, матеріально-фінансових елементів властивості. За такої ситуації суттєво змінюється і роль самої людини як носія і генератора інформації, так і суб'єкта економічних відносин. Особливого значення в цьому контексті набуває освіта як сфера, призначенням якої виступає передача і поширення знань та інформації з метою здійснення глибоких соціально-економічних перетворень.

Освітні послуги, як суспільний товар мають свою споживчу вартість, яка може бути виражена якістю, глибиною та характером надаваних знань. Отже, освіта, як специфічна сфера діяльності, являє інтерес для економічного аналізу в двох аспектах. По-перше, суб'єкти освітньої діяльності функціонують на принципах покриття своїх видатків доходами, а необхідність розвитку та підвищення якості послуг зумовлює потребу в додаткових коштах, що не виключає отримання прибутку. Тому виникає необхідність в удосконаленні відповідного фінансового механізму. По-друге, значний інтерес становить економічний характер результатів освітньої діяльності. Витрати на освіту громадян мають продуктивну природу тому, що підвищення освітнього рівня населення позитивно впливає на зростання показників активної економічної діяльності країни на різних рівнях. Можна вважати, що видатки суспільства на освіту набувають значення інвестицій у людський капітал.

Важливим кроком для вирішення даних проблем повинні стати дослідження з формування нової моделі фінансового механізму розвитку вищої освіти і науки в Україні.

Створення концепції та відповідного методологічного забезпечення ціноутворення на ринках освіти і науки з урахуванням кредитно-трансфертної системи організації навчального процесу, ліцензійних вимог, інтеграції в Європейський освітнянський простір повинно стати вирішальним внеском в розробку нової моделі фінансового забезпечення вищої освіти і науки України.

Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених з питань теорії та практики фінансування освіти і науки можна назвати праці Г.Беккера, Ч.Бексона, М.Блауга, Грегорі Дж.Брока, А.Вагнера, Дж.Вейзе, Є.Деннісова, П.Друкера, К.Ерроу, Дж.Кейнса, П.Самуельсона, Т.Шульца, А.Анчишкіна, В.Афанас'єва, В.Басова, С.Белякова, В.Єрошина, В.Жаміна, Е.Жильцова, С.Костяняна, С.Струмиліна, Д.Чупрунова.

Питанням теорії та практики фінансового забезпечення освіти, науки та соціальної сфери приділяли увагу українські економісти: С.Буковинський, О.Василик, В.Гейєць, В.Глушенко, А.Даниленко, А.Криклій, В.Кудряшов, В.Куценко, Е.Лібанова, І.Лук'яненко, І.Лютий, Н.Новіков, Т.Оболєнська, К.Павлюк, Д.Полозенко, Г.П'ятаченко, П.Саблук, В.Федосов, О.Чубукова, І.Чугунов, С.Юрій.

Надаючи належне цим публікаціями, потрібно звернути увагу на необхідність постійного розвитку наукових поглядів на проблеми фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки, їх орієнтації на зміни у світі, і, зокрема, в українському суспільстві, орієнтації на світові тенденції цивілізованого розвитку.

Надзвичайно важливою для сучасної України є проблема формування фінансового механізму регулювання освітньої та наукової діяльності. Це зумовило вибір напряму та теми дисертаційного дослідження, її актуальність та теоретичну і практичну значущість.

Зв'язки роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою планової теми кафедри економічної теорії Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди “Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти” (ДР № 0100U00 2828), науково-дослідної роботи Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України “Модернізація системи управління державними фінансами” (ДР № 0103U007348), “Наукові засади фінансування бюджетних установ” (ДР № 0104U010906).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття науково обґрунтованих пропозицій по формуванню фінансового механізму розвитку вищої освіти і науки, на основі дослідження та отриманих наукових розробок щодо удосконалення теоретико-методологічних засад фінансового механізму, фінансового менеджменту та державної стратегії фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні для підвищення рівня освітніх і наукових послуг, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних спеціалістів на європейському ринку праці. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

- розробити структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України;
- розробити методологію визначення статусу вищих закладів освіти і наукових установ у системі показників бюджетного процесу, що ґрунтується на результативності та ефективності фінансово-економічної діяльності;
- здійснити науково-методичне обґрунтування вартості платних освітніх послуг з урахуванням запровадження кредитно-трансфертної системи організації навчального процесу, ліцензійних вимог, нормативного методу фінансування;
- науково обґрунтувати методологію формування фінансового механізму з елементами державного впливу на розвиток вищої освіти і науки в Україні;
- здійснити системний аналіз та узагальнити міжнародний досвід фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки та проведення державної політики в цій сфері;
- удосконалити теоретичні основи формування фінансового менеджменту вищих навчальних закладів та наукових установ;
- розкрити значення системи контролінгу для фінансового стану вищих навчальних закладів і наукових установ;
- розробити методологію прогнозування державного замовлення на підготовку кадрів та видатків на фінансове забезпечення вищої освіти;
- удосконалити трактування “фінансове забезпечення вищих закладів освіти і науки”, “нормативне фінансування”, “механізм фінансового забезпечення”.

Об'єктом дослідження є процес становлення та розвитку фінансової діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ, їх взаємовідносин із споживачами освітніх послуг і наукової продукції.

Предметом дослідження є сукупність економічних відносин, системи економічних, організаційних та методичних засобів впливу на формування та використання фінансових ресурсів вищими навчальними закладами та науковими установами.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. Системний та структурний метод використано при визначенні сутності фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні. За допомогою порівняльного і факторного методів досліджено особливості фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в зарубіжних країнах.

Використано розрахунково-нормативний метод для прогнозування цін на освітні послуги та наукову продукцію, програмно-цільовий метод для визначення сутності фінансового менеджменту в діяльності вищих навчальних закладів.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти з питань фінансового забезпечення вищої освіти та науки,

статистичні дані Міністерства освіти і науки, Держкомстату України, Державного казначейства України, річні звіти та матеріали Національної академії наук України, статті вітчизняних і зарубіжних авторів, видання радянського та сучасного періодів з питань фінансового забезпечення розвитку вищої освіти та науки.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлює вирішення актуальної проблеми: удосконалення системи дієвого забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні в частині формування ринкової моделі фінансового механізму та менеджменту, державної стратегії фінансового регулювання надання освітніх і наукових послуг.

Основними елементами наукової новизни є наступні.

Вперше:

- розроблено структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України в трансформаційний період, яка ґрунтується на взаємозв'язку макроекономічних показників держави, рівня розвитку вищої освіти і науки та економічного стану держави, структуровано результати вищої освіти залежно від впливу на поступальний відтворювальний розвиток суспільства: безпосередній вплив вищої освіти, що знаходить відображення в економічних результатах (підвищення продуктивності праці, зростання ВВП); визначено інтегральні показники освіти і науки, які ґрунтуються на показниках працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, якості освіти порівняно з міжнародними стандартами; ступінь впровадженості наукових розробок у виробництво, що відповідають світовому рівню;

- розроблено методологію визначення статусу вищих закладів освіти та наукових установ у системі показників бюджетного процесу, що ґрунтується на результативності та ефективності фінансово-господарської діяльності, яка дає можливість враховувати конкурентоздатність вищого навчального закладу, якість освітніх послуг, стан матеріально-технічної бази, рейтинг серед вищих навчальних закладів;

- запропоновано науково-методичне обґрунтування вартості платних освітніх послуг з урахуванням запровадження кредитно-трансфертної системи організації навчального процесу, ліцензійних вимог, нормативного методу фінансування, що надасть можливість збільшити обсяги позабюджетних надходжень і забезпечить вирішення проблем вищої освіти: якісного складу викладацьких кадрів, розвитку матеріально-технічної бази, вузівської науки, інновацій в структурних змінах системи освіти з урахуванням тенденцій переходу до інформаційного суспільства.

Удосконалено:

- теоретичні основи формування фінансового менеджменту вищих навчальних закладів та наукових установ, а саме фінансово-економічного планування та прогнозування механізму організації економічної діяльності вищих закладів, що полягає у запровадженні ефективних моделей підвищення якості підготовки спеціалістів, розширеного відтворення основного та оборотного капіталу вищого навчального закладу;

- класифікацію джерел фінансування розвитку вищої освіти і науки: державне фінансування, позабюджетні надходження, кошти промислових підприємств, спонсорські кошти; за видом послуг, способом формування, видом діяльності, формою властивості, постійністю надходжень та належністю до держави, що дає можливість протягом бюджетного періоду з достатньо високою точністю прогнозувати рівень виконання дохідної частини бюджету вищого навчального закладу;

- підходи до створення системи доведення державного замовлення на підготовку фахівців, що дає можливість ефективно використовувати кошти, які виділяються на підготовку фахівців, враховувати регіональні потреби, привести у відповідність до потреб ринку мережу вищих закладів освіти, зокрема необхідність обґрунтування взаємозв'язку між обсягами випуску фахівців і рівнем їх працевлаштування, що дасть можливість прогнозувати раціональну кількість фахівців за окремими напрямками та спеціальностями, розробки механізму ефективного використання людського капіталу;

- теоретичні підходи формування державної політики розвитку фінансування вищої освіти і науки, інститутів державного втручання в освітньо-наукові процеси, які визначаються правовим регулюванням фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки, організаційними заходами та методичним обґрунтуванням, зокрема розширене та комплексне вирішення завдань і вдосконалення системи вищої освіти; регулювання чисельності і спеціалізації закладів освіти; впровадження інновацій управління і новітніх технологій; інтеграція України у європейський освітній простір; запровадження чітких вимог і критеріїв щодо підвищення якості та ефективності системи вищої освіти.

Дістали подальшого розвитку:

- методологія системи фінансового контролю у вищих закладах освіти та наукових установах, що полягає у стратегічному, поточному, оперативному контролі фінансово-господарської діяльності вищих закладів освіти і наукових установ, що дає можливість забезпечувати ефективне використання коштів бюджету;

- “фінансове забезпечення вищих закладів освіти і науки” як забезпечення фінансовими ресурсами витрат на проведення науково-дослідних робіт та навчально-методичного процесу;

- наукове обґрунтування методології формування фінансового механізму вищих закладів освіти і наукових установ з елементами державного впливу на розвиток вищої освіти і науки, що ґрунтується на фінансовому забезпеченні, фінансовому регулюванні, системі управління, що полягає у взаємодії фінансових індикаторів і фінансових інструментів;

- обґрунтування державної фінансової підтримки фундаментальних і прикладних наукових розробок і системи оцінки показників науково-виробничої діяльності наукових та науково-дослідних установ при освоєнні інновацій, що полягає у визначенні пріоритетних напрямів щодо розвитку науки: технопарків, бізнес-інкубаторів, на основі інтеграції вищої освіти, науки та виробництва як органічно взаємопов’язаного процесу;

- складові основних напрямів державної політики в частині фінансового забезпечення вищої освіти і науки, які забезпечують підвищення ступеня ефективного функціонування цих галузей передбачають зміцнення провідної ролі держави на основі формування сприятливих умов щодо підвищення ролі вищої освіти для запровадження інноваційної моделі розвитку національної економіки.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення і висновки дисертаційної роботи, що розкривають сутність фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України, вплив фінансового забезпечення вищих навчальних закладів та наукових установ на економічний стан вищої освіти і науки, мають практичне значення для удосконалення державного регулювання надання освітніх і наукових послуг.

Основні наукові результати дисертаційної роботи було використано протягом 2002-2006рр. у Верховній Раді України, Міністерстві фінансів України у процесі підготовки проектів нормативно-законодавчих актів, зокрема, проектів Указів Президента України з питань фінансово-бюджетного регулювання, основних напрямів бюджетної політики та Законів України про Державний бюджет України; експертизи законопроектів з питань фінансування вищої освіти і науки; підготовки аналітичних матеріалів щодо використання бюджетних коштів вищими закладами освіти та науковими установами Міністерства фінансів України, при аналізі впливу бюджетного регулювання на фінансово-економічний стан вищих навчальних закладів і наукових установ, розробці проектів Програм діяльності Кабінету Міністрів України у частині фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України (довідка №31-77000-12-17/16538 Міністерства фінансів України від 4 серпня 2006 року, при підготовці до парламентських слухань 13 травня 2004р. “Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні”, довідка № 5260 Секретаріату Верховної Ради України від 21 липня 2006 року, довідка №194-А Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2006 року, довідка Президії АПН України № 2-7/217 від 7 вересня 2006 року, довідка Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України

(№77000-12/0459 від 23 серпня 2006 року). Положення та результати дисертаційної роботи були використані автором при викладанні курсу “Економіка вищої школи” в ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди” (довідки № 532, 533, 534 від 18 серпня 2006 року), в Херсонському державному університеті, в Бердянському державному педагогічному університеті (довідки №51/1059-01, №51/1060-01 від 14 липня 2006 року), Житомирському державному університеті ім. Івана Франка (довідки № 370, 371 від 31 липня 2006 року).

Особистий внесок здобувача полягає в розкритті механізму фінансового забезпечення розвитку вищої освіти та науки в Україні. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок у працях опублікованих автором наведено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні наукові результати і висновки дисертаційної роботи доповідалися автором на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: науково-практичній конференції “Економіка освіти” (м. Переяслав-Хмельницький, 14 лютого 2003 р.), “Наукові засади економіки та управління вищою освітою” (м. Переяслав-Хмельницький, 19-20 квітня 2004 р.), міжнародній конференції “Маркетинг освітніх послуг” (м. Дніпропетровськ, 2005 р.), міжнародній конференції “Вища освіта України і Болонський процес” (м.Переяслав-Хмельницький, 19-20 квітня 2005р.); “Розвиток фінансової системи України в умовах трансформаційних перетворень” (23 березня 2006р., м. Київ); “Гармонізація розвитку вищої освіти в Україні” (19-20 квітня 2006 р., м.Переяслав-Хмельницький); “Глобальні проблеми економіки трансформаційного періоду” (Національний педагогічний університет імені М.Драгоманова, 7-8 лютого 2005 р., м. Київ).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано у двох одноосібних монографіях, 26 наукових статтях загальним обсягом 93 др. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 524 сторінки, основний зміст викладено на 423 сторінках, список джерел включає 448 найменувань на 33 сторінках. Дисертація містить в основному тексті 24 таблиці, 44 рисунки. Робота має 17 додатків на 68 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, об'єкт і предмет дослідження, визначено наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, відображено апробацію результатів дослідження.

В **першому розділі “Теоретико-методологічні засади фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційній економіці”** розкрито суть фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки; науково-методологічні основи формування фінансового механізму фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки; методологічні підходи до аналізу досвіду зарубіжних країн щодо фінансового забезпечення розвитку вищої освіти та науки.

Фінансове забезпечення сфери вищої освіти, наукових установ ґрунтується на загальних економіко-теоретичних засадах.

Для ефективного використання фінансових ресурсів підприємств, організацій, установ та для управління фінансовими відносинами застосовується фінансово-економічний механізм. Фінансовий механізм як сукупність методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток охоплює дві підсистеми: фінансове забезпечення і фінансове регулювання та систему управління, що ґрунтується на взаємодії фінансових індикаторів та фінансових інструментів.

Завжди існує потреба в забезпеченні життєдіяльності та відтворенні виробництва. Умовно це можна охарактеризувати як пасивний вплив фінансового забезпечення, тобто покриття повсякденних потреб. До структури фінансового забезпечення входять бюджетне

фінансування, джерела фінансування установ, підприємств, проектів, послуг, а також самофінансування, акціонерний капітал, кредитування, безповоротна фінансова допомога.

Активний вплив фінансового забезпечення на розв'язання конкретних завдань і проблем характеризується регулятивною дією. При цьому вплив відбувається як безпосереднім виділенням достатніх коштів, так і за допомогою конкретної форми фінансового забезпечення. Фінансове регулювання виявляється в двох напрямках. Суть першого полягає в тому, що за допомогою фінансових інструментів встановлюються певні пропорції розподілу доходів юридичних і фізичних осіб, які впливають на їх забезпечення фінансовими ресурсами. Тим самим визначаються їхні фінансові можливості.

У цьому плані фінансове регулювання тісно пов'язане з фінансовим забезпеченням і визначає насамперед рівень самофінансування. Другий напрям фінансового регулювання полягає в тому, що встановлюючи певні пропорції розподілу коштів, воно визначає відповідну систему економічних інтересів. Таким чином, можна стимулювати одних суб'єктів (чи певні сфери діяльності) і стримувати інших. Фінансовий вплив – одна з найдієвіших форм, оскільки здійснюється через доходи юридичних і фізичних осіб.

Фінансове регулювання відбувається за допомогою фінансових інструментів, якими виступають елементи розподільних відносин. Одні з них діють у процесі вилучення частини доходів – податків і внесків у цільові та кооперативні фонди, інструменти первинного впливу. Другі, навпаки, впливають шляхом збільшення доходів – банківські позички і бюджетні субсидії, інструменти вторинного впливу. При цьому дія фінансових інструментів може мати як загальний для всіх суб'єктів характер на основі єдиного рівня оподаткування; кредитування та фінансування, так і селективний – на основі диференційованого підходу. Переважає селективний підхід, оскільки саме він є основою збалансування інтересів і суперечностей.

Узагальнюючи сутність понять “фінансування” або “фінансове забезпечення” запропоновано замість терміна “фінансування витрат наукових установ і вищих навчальних закладів” вживати “забезпечення фінансовими ресурсами витрат на проведення науково-дослідних робіт та навчально-методичного процесу”.

На основі практичного досвіду функціонування ВНЗ і наукових установ їх витрати можна поділити на постійні (умовно постійні), тобто такі, що не змінюються із збільшенням кількості студентів, та змінні – такі, що зростають із збільшенням кількості студентів.

Ринкові відносини, на які переходить економіка освіти України, вимагають розгляду діяльності вищих навчальних закладів освіти і наукових установ як виробників і продавців відповідних освітніх послуг. Загальну сукупність фінансових потоків, що забезпечують діяльність ВНЗ, можна поділити на п'ять складових:

- 1) держбюджетне фінансування;
- 2) позабюджетні кошти за надання платних освітніх послуг громадянам України;
- 3) валютні кошти за контрактну підготовку іноземних громадян;
- 4) госпрозрахункові кошти за виконання договірних робіт для підприємств та організацій;
- 5) позабюджетні кошти за надання ресурсів (землі, обладнання) в оренду.

Таблиця 1

Бюджетні видатки на розвиток освіти України, млрд. грн.

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 (план)
Видатки на освіту млрд. грн.	7,1	9,6	12,3	15,0	18,3	25,7	33,0
У відсотках: до попереднього року	х	135,2	128,1	122,0	122,0	140,4	128,4
До 2000 року у відсотках	х	135,2	173,2	211,3	257,7	362,0	464,8
До ВВП	5	5,4	4,7	5,5	6,9	5,9	6,4

* Джерело: складено за даними Держкомстату України [283,284, 285, 286, 287].

Дані таблиці свідчать, що бюджетні видатки на освіту протягом 2000-2006 років мають тенденцію до зростання. Так, у 2000 році видатки склали 7,1 млрд. грн., у 2001-му – 9,6 млрд. грн., у 2002-му – 12,3 млрд. грн., у 2003-му – 15,0 млрд. грн., у 2004-му – 18,3 млрд. грн., у 2005-му – 25,7 млрд. грн., у 2006-му – 33,0 млрд. грн. Порівняно з 2000 роком бюджетні видатки у 2006 році зросли на 464,8 %.

Це позитивний фактор для економічного стану держави та розвитку вищої освіти і науки, але вони нижчі ніж в країнах Європи.

Удосконалення функції фінансового управління є вимогою часу і найбільш перспективним напрямом в умовах обмеженості державних ресурсів. Саме в напрямі розгортання інструментарію фінансового управління сферою вищої освіти має відбуватись і вдосконалення її фінансового механізму.

У країнах світу плата студентів за навчання в середньому становить у доходах державних вищих навчальних закладів 10 і більше відсотків, у найбідніших країнах – 13%, у країнах із середніми доходами – 15-17%. Наприклад, частка плати за навчання в поточних доходах державних вищих навчальних закладів становить: Франція – 2%, Японія – 4, Китай – 9, Велика Британія – 10, Нова Зеландія – 10,5, Сінгапур та Іспанія – 20, США – 25, Республіка Корея – 40%.

Достатнє фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки за кордоном позитивно впливає на якість розвитку освіти і науки, на інноваційні процеси, на стан національної економіки.

У другому розділі “Становлення системи фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні” розглянуто фінансове забезпечення інтеграційних процесів розвитку вищої освіти і науки, проаналізовано трансформаційні процеси системи фінансування розвитку вищої освіти і науки, досліджено ключові проблеми системи управління фінансовим забезпеченням вищої освіти і науки, розроблено структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки.

Вища освіта може бути ефективною лише за умови її інтеграції та взаємодії з наукою. Розвиток сучасного суспільства неможливо розглядати окремо від розвитку науки як рушійної сили прогресу.

Наука це – специфічна галузь економіки, яка виділилася у самостійну сферу діяльності в результаті суспільного поділу праці. Як будь-яка інша галузь, вона ґрунтується на економічних взаємовідносинах між людьми з приводу виконання певних завдань, пов'язаних з обслуговуванням виробництва, торгівлі та інших сфер виробничої і невиробничої діяльності.

У проблематиці економіки науки виключно важливе місце посідає фінансування науково-дослідної діяльності. Нині фінансування наукових установ за рахунок бюджетних коштів поки що не досягло встановлених законодавством розмірів і проводиться переважно з окремих пріоритетних для держави проблем. Причиною такого становища є не тільки нестача коштів, а й неефективне їх використання.

Витрати на науку з розрахунку на одного дослідника в Україні зросли із 700 дол. у 1996 році до 3,2 тис.дол. у 2006 році, тоді як у Росії вони становлять 9,6 тис.дол., тобто в 3 рази вищі. Водночас відповідні показники в Південній Кореї і США становили відповідно 60 тис.дол. та 180 тис.дол. Для країн Європейського союзу рекомендована частка видатків на науку з коштів бюджету у ВВП з 2006 року становить 3%, в Україні вона становить 1,18%.

Найменша частка фінансування припадає на науку вищих навчальних закладів – 4,5% від загального обсягу, тоді як у зарубіжних країнах вона складає 30,5%. Низькою є частка академічної науки – 23, 6%; заводської – 7,0%.

Проблемою бюджетного фінансування науки й інновацій є питання ефективного витрачання обмежених бюджетних ресурсів через розширення принципів конкурсного відбору проектів і удосконалення системи державних пріоритетів. Важливого значення при цьому набуває встановлення найпріоритетніших напрямів науково-технічної діяльності й

розроблення переліку критичних технологій як інструментів оптимізації витрачання обмежених бюджетних ресурсів.

Дослідження показало, що у діючій структурі фінансового забезпечення науково-технічної діяльності в Україні практично немає бюджетних цільових капітальних вкладень у розвиток наукової інфраструктури.

У світовій практиці набула розвитку особлива форма організації процесу “освіта – наука – виробництво - споживання” - науково-технічні парки. Наукові парки сьогодні існують практично при всіх американських університетах, більшості великих університетів Європи. Наукові парки є свого роду візитною карткою прогресивної економіки, заснованої на інноваціях.

На сьогодні в Україні функціонує 8 технологічних парків. У 2005 році в рамках 8 діючих технопарків було ухвалено 11 нових проектів, з них 9 інноваційних та 2 інвестиційних. За результатами виконання цих проектів передбачається додатково забезпечити надходження до Державного бюджету на суму понад 63 млн. грн., залучити іноземних інвестицій на суму понад 51 млн. грн., а також створити 2700 робочих місць.

Обсяг інноваційної продукції, виробленої технопарками, продовжує зростати: за період 2001-2005 років він склав 1,82 млрд. грн., разом з тим до державного бюджету та державних цільових фондів за цей період було перераховано 52,5 млн. грн.

Дані показники свідчать про недостатній контроль з боку держави щодо руху фінансових ресурсів технопарків України.

Вітчизняні наукові парки на відміну від зарубіжних недостатньо фінансуються, що ставить їх вкрай в не вигідні умови. Так, навіть в умовах розвинутої економіки науковий парк протягом 5-6 років потребує фінансування. В зарубіжних країнах основну частину фінансування парки одержують від держави: у Великій Британії – 62%, ФРН – 78%, у Франції – 74%, у Бельгії – 90%.

Прискорення розвитку наукоємних галузей багато в чому залежить від ефективності функціонування інноваційного ланцюга: освіта – наукова ідея – промислова технологія – виробництво. Важливу роль у цьому ланцюгу відіграють заклади освіти, які поки що недостатньо приймають участь в інноваційній та освітньо-просвітницькій діяльності. Завдання останньої полягає в якісному науковому забезпеченні економіки інноваційного типу, формування інноваційної культури в суспільстві.

Важливим показником, що об’єктивно характеризує рівень суспільних витрат на науково-технічну інноваційну діяльність у загальному балансі національного господарства, є наукомісткість валового внутрішнього продукту й, зокрема, витрати на дослідження і розробки у відсотковому відношенні до ВВП. Для порівняльного аналізу простежимо динаміку цього показника у розвинених країнах світу і в Україні.

Таблиця 2

Фінансове забезпечення науки розвинутих країн (частина витрат на НДДКР у ВВП %)

Роки	США	Японія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Італія	Канада
1985	2,8	2,6	2,7	2,3	2,3	1,1	1,4
1990	2,7	2,9	2,8	2,4	2,2	1,3	1,5
1995	2,6	2,7	2,5	2,4	2,2	1,3	1,5
2000	2,8	2,9	2,7	2,4	2,3	1,7	1,6
2015*	3,0	3,0	2,9	2,6	2,5	2,3	1,9

*Прогнозована величина.

Дані таблиці показують, що в останнє десятиріччя показники загальної наукомісткості ВВП розвинених країн стабілізувалися при збереженні невеликих щорічних коливань.

В Україні за даними державного комітету статистики, видатки на науку мали динаміку представлену у таблиці 3.

Таблиця 3

Національні витрати на дослідження й розробки в Україні, % до ВВП
(у фактичних цінах)

Показники	2001	2002	2003	2004	2005
ВВП грн. млн.	204190	225810	267344	345113	424741
Загальний обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт	2511,5	2687,1	3208,1	4106,8	5011,9
% до ВВП	1,23	1,19	1,20	1,19	1,18

Порівняння даних таблиць 2 і 3 свідчать про суттєве відставання України по цьому показнику від більшості розвинених країн. В загальному обсязі фінансування науки в Україні переважають небюджетні джерела, частка яких найвищою була у 1998 році – 72,2%, потім почала зменшуватися у 2000-му – 70,0%, у 2001-му – 69,1%, у 2006-му – 65, 6% (за даними на 01.10.2006 року).

Серед небюджетних джерел фінансування науки основними є кошти замовників. Питома вага фінансування науки за рахунок коштів державного бюджету у ВВП становила: у 1998 році – 0,38%, у 1999-му – 0,34%, у 2002-му – 0,32%, у 2003-му – 0,40%, у 2004-му – 0,42%, у 2005-му – 0,48%.

В Україні за рахунок бюджетних коштів переважно фінансуються: фундаментальні дослідження і розробки, зокрема в інтересах оборони країни; роботи, що виконуються в межах пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, результати яких мають загальнодержавне значення; роботи пов'язані з науково-технічним співробітництвом на основі міждержавних угод.

Дослідження довело, що необхідно кардинально поліпшити фінансування науки, найближчим часом збільшити залучення позабюджетних асигнувань через системи стимулювання та різноманітних механізмів регіональної підтримки науково-технічної діяльності.

Аналіз сучасного фінансового стану вищих навчальних закладів, наукових установ, свідчать про те, що для розв'язання проблем вищої освіти і науки необхідно сформулювати цілісну політику забезпечення їх фінансовими ресурсами.

Для успішного здійснення своєї діяльності сфера вищої освіти і науки потребують фінансових ресурсів.

Таблиця 4

Фінансування вищої освіти

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 план
Загальні видатки зведеного бюджету, млн. грн.	48148,6	55528,0	60318,9	75655,3	90345,9	10812,3	12400,8,2
з них на освіту - усього	7085,5	9557,1	12269,0	14956,6	18300,4	25007,1	33000,4
у т.ч. на вищу	2285,5	3046,6	4167,0	4619,8	5384,6	6259,7	7024,5
Частка до загальних видатків зведеного бюджету, %	4,7	5,5	6,9	6,1	5,3	5,9	6,4
ВВП	1,3	1,5	1,9	1,8	1,6	1,7	1,9
Частка до загальних видатків по галузі, %	32,3	31,9	34,0	30,9	34,0	40,1	42,3

* Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України

Фінансування вищої освіти і наукових установ – це система відносин із формування розподілу та використання різноманітних фінансових ресурсів у сфері вищої освіти і науки. В результаті налагодження цієї системи відносин створюються фінанси вищої освіти і наукових установ – різноманітні фонди фінансових ресурсів, що забезпечують ефективне функціонування закладів системи освіти і науки.

Особливий характер освіти і науки, як суспільного блага змішаного типу зумовлює і відповідну складність цієї системи. Оскільки освіта та наука має надзвичайно вагоме значення для суспільства, її фінансування частково забезпечується державою.

Як видно з даних таблиці питома вага видатків на вищу освіту в структурі загальних видатків зведеного бюджету на освіту протягом 2000-2006 років зростає на 10%, у 2000-му становила 32,3%, у 2001-му – 31,9%, у 2002-му – 34%, у 2003-му – 30,9%, у 2004-му 34,0%, у 2005-му – 40,1%, у 2006-му – 42,3%. У 2000-му становила 2285,5 млн. грн., в 2006-му – 7024,5 млн. грн., що в три рази більше. Це свідчить про зростання ролі вищої освіти в житті суспільства.

Водночас забезпечення освіти фінансовими ресурсами може відбуватися не тільки з державного бюджету.

Проаналізувавши структуру поповнення бюджетів вищих навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України можна зробити висновок про те, що частка позабюджетних коштів зростає до 2003 року. Так, у 1996 році питома вага позабюджетних коштів у загальній сумі надходжень становила 30,5%, у 1997-му – 32,5%, 1998-му – 44,0%, 2002-му – 55,2%, із 2003 року вона зменшувалася – 50,2%, 2004-му – 47,0, 2005-му – 41,2, 2006-му – 38,4%. Позабюджетні надходження у 2006 році порівняно з 1996 роком збільшилися у 18,2 рази, а бюджетні – в 11,4 рази. Це свідчить про посилення значущості позабюджетної діяльності у системі вищої школи в умовах недостатності бюджетного фінансування.

Світовий досвід показує, що для активізації розвитку вищої освіти, поліпшення її якості необхідно поступово довести обсяг видатків на освіту за рахунок бюджетних коштів до рівня не менш як 10% валового внутрішнього продукту. Доцільним є перехід на нормативне фінансування на основі відповідних державних соціальних стандартів.

Саме тому фінансовий механізм освіти, що являє собою сукупність форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для забезпечення діяльності вищих навчальних закладів, характеризується дедалі більшим ускладненням.

Основною функцією фінансового механізму є забезпечення закладів освіти фінансовими ресурсами. Виконання цієї функції неминуче передбачає і реалізацію функції регулювання: регулювання порядку створення фондів, їх розподілу і використання. Дослідження показало, що ця функція охоплює дві підфункції:

- регулювання загального порядку фінансування освіти, визначення основних правил надходження фінансових ресурсів як з державного бюджету, так і з інших джерел, стимулювання (або обмеження) їх припливу;

- регулювання процесу державного фінансування: обсягів та порядку розподілу, використання закладами освіти і науковими установами фінансових ресурсів.

Визначено складові фінансових ресурсів вищих навчальних закладів та наукових установ: державні, приватні ресурси, кошти підприємств, зовнішні ресурси, змішані ресурси.

Поширення приватного сектора вищої освіти зумовлено:

- необхідністю забезпечення достатнього фінансування вищої освіти і наукових установ для потреб сучасного економічного і соціального розвитку суспільства;

- пристосуванням освіти до нових умов і вимог ринку праці;

- розширенням потреб у вищій освіті за різними культурними й релігійними моделями;

- зростанням ролі знань як рушійної сили економічного та соціального розвитку.

Схеми фінансування освіти підприємствами можуть бути достатньо різноманітними: від майже повної свободи підприємства у цьому питанні до фіскальних стимулів або жорсткого регулювання розвитку навчальної і наукової діяльності підприємствами.

Зовнішні ресурси пов'язані з фінансовими надходженнями у сферу освіти і науки з-за кордону, які здійснюються за спеціальними програмами, які впроваджуються міжнародними організаціями, іноземними громадянами та приватними благодійними фондами. В Україні працюють десятки міжнародних та іноземних організацій (Фонд "Відродження", USAID, IREX, ACCELS, Fulbright Committee, British Council, французький культурний інститут, ДААД та інші).

Міжнародне співробітництво у сферах освіти і науки – надзвичайно важливий процес, зважаючи на перспективи входження України у світове товариство. Міжнародні зв'язки на національному рівні, а також на рівні окремих навчальних закладів та наукових установ необхідно розвивати й розширювати.

Дослідження довело, що в Україні розвиваються змішані та з'являються нові механізми оплати освітніх послуг. Головна їх мета – покращити взаємовідносини між державними і приватними секторами, об'єднати різні механізми фінансування та надання освітніх послуг, ввести елементи конкуренції та відповідальності за якість наданої освіти. Характерними прикладами в цьому відношенні можуть бути кредитні форми фінансування освіти, ваучерна освіта.

Державні ресурси залишаються на сучасному етапі переважною формою фінансування вищої освіти і наукових установ.

Механізм державного фінансування вищої освіти і науки можна охарактеризувати: методами, формами та формулами розподілу ресурсів; розподілом відповідальності за фінансування між загальнодержавним і місцевими бюджетами; правом суб'єктів розпоряджатися фінансовими ресурсами; формою відповідальності суб'єктів за результати своєї діяльності.

Виділено методи фінансування: нормативний, коли виділення фінансових коштів здійснюється на основі розрахункових нормативів; фінансування за результатами діяльності, коли фінансові кошти виділяються на основі нормативів, але з урахуванням певних результатів.

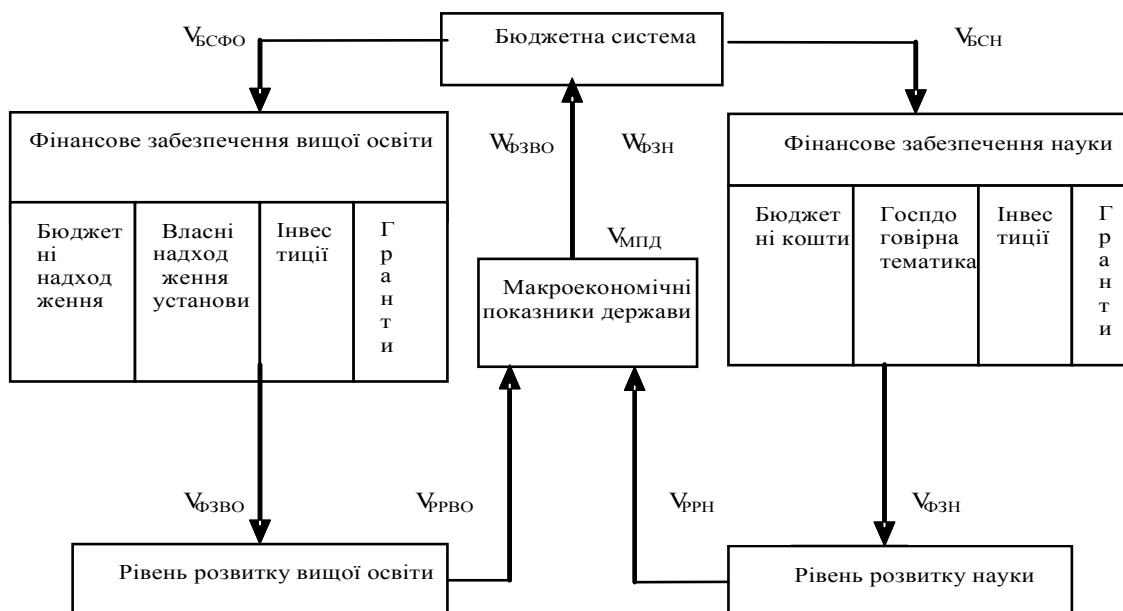

Рис. 1 Структурно-функціональна модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України,

де $V_{БСФО}$ – вплив бюджетної системи на фінансування вищої освіти, $V_{БСН}$ – вплив бюджетної системи на фінансування науки, $V_{ФЗВО}$ – вплив фінансового забезпечення на рівень розвитку вищої освіти, $V_{ФЗН}$ – вплив фінансового забезпечення на рівень розвитку науки, $V_{РРВО}$ – вплив рівня розвитку вищої освіти на макроекономічні показники держави, $V_{РРН}$ – вплив рівня розвитку науки на макроекономічні показники держави, $V_{МПД}$ – вплив рівня макроекономічних показників держави на бюджетну систему, $W_{ФЗВО}$ – інформація про рівень фінансового забезпечення вищої освіти, $W_{ФЗН}$ – інформація про рівень фінансового забезпечення науки.

Досліджено форми фінансування: пряме фінансування на основі кошторисної вартості або нормативів; додаткові асигнування за окремими категоріальними програмами, заходами (наприклад, програма підтримки кращих студентів); дотації або субвенції для вирівнювання диспропорцій між регіонами; виділення матеріальних ресурсів, надання пільг; за формулою, яка враховує певні кількісні та якісні показники діяльності вищого навчального закладу, наукової установи, за конкурсом, надання “блокових” грантів; на рівні минулого року.

Зроблений аналіз фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки дав можливість побудувати структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки, яка показує взаємозв'язок між економічним розвитком держави, макроекономічними показниками, якісним рівнем кадрового забезпечення, рівнем науково-технічного прогресу і видатками на освіту і науку.

Структурно-функціональна модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки показує вплив макроекономічних показників держави, бюджетної системи, на рівень розвитку вищої освіти і науки та обсяг їх фінансового забезпечення.

У третьому розділі “Фінансовий механізм освітнього і наукового ринку” розкрито сутність фінансового механізму освітнього та наукового ринку, визначено особливості формування ринку освітніх і наукових послуг в умовах Болонського процесу, акцентовано увагу на забезпечення підготовки конкурентноздатних фахівців та високоякісної наукової продукції, яка є конкурентною на ринку наукових продуктів, розглянуто фінансові відносини у науково-виробничих системах.

За допомогою фінансового механізму здійснюється широкомасштабний розподіл і перерозподіл створюваного в системі вищої освіти і наукових установ валового внутрішнього продукту (ВВП) відповідно до основних положень фінансової політики в галузі вищої освіти і науки України. На стадії фінансового планування і прогнозування визначаються фінансові можливості держави (потреба у фахівцях, у продуктах наукових розробок). Показники прогнозних розрахунків є основою для приведення в дію відповідних стимулів та інструментів у форму різноманітних пільг, обмежень, які забезпечують розвиток держави в галузі вищої освіти і науки. Це можуть бути пільги з оподаткування, пільгове кредитування або надання дотацій на покриття збитків.

На основі проведення фінансового аналізу визначено, що вищий навчальний заклад є товаровиробником, зацікавлений у високодохідній діяльності на ринку освітніх послуг, він повинен виробляти певну політику діяльності по відношенню до конкретної освітньої послуги, номенклатури всіх освітніх послуг, підвищення їх цілісної значимості, зручності придбання та підтримання рівня якості. Таким чином, завданням товарної політики ВНЗ, наукової установи в сфері освітніх послуг і наукової продукції є формування нових послуг, оптимізація їх номенклатури і життєвого циклу, а також вибір сервісних послуг.

Процес отримання продукту в науковому виробництві вищих навчальних закладів науково-технічної продукції, характеризується тими ж основними стадіями, які властиві і для наукового виробника. Це стадії фундаментальних, пошукових і прикладних досліджень, дослідно-конструкторських розробок і робіт із запровадження результатів досліджень та розробок у виробництво. Перераховані стадії складають основу циклу “дослідження - розробка - впровадження”.

Стратегічними завданнями реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

- по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави;

- по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції,

оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку;

- по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденції розвитку світових освітніх систем.

Освітянське суспільство України зацікавлене діяти зі всіх напрямків Болонського процесу.

Перший напрям - це розширення доступу до вищої освіти, другий - якість освіти й ефективність використання фахівців з вищою освітою і третій - це інтеграційні процеси.

В умовах Болонського процесу зростають вимоги до якості освітніх послуг, нового змісту набуває наукова продукція. Важливого значення набуває конкурентоздатність фахівців і продуктів наукової продукції.

Конкурентна політика надання освітніх послуг в системі вищої освіти пов'язана з рішенням наступних задач: виділення місця і ролі вищої професійної освіти в структурі соціально-економічних взаємовідносин, розкриття особливостей управління освітньою програмою вищої професійної освіти з точки зору ринкових регуляторів, проведення аналізу факторів, які впливають на конкурентоздатність освітянської послуги в умовах наростаючої складності та зміни оточуючого середовища, розробка основних вимог до процедури оцінки, сертифікації та оптимізації освітянської програми в рішенні проблем управління освітянської послуги, а також вироблення механізмів реалізації даних процедур, автоматизація процедур оптимізації інтегрованої освітньої програми вищої освіти.

Вирішення даної проблеми слід починати з обґрунтування складної, подвійної соціально-економічної суті вищої освіти та виявлення її місця на ринку освітянських послуг, який склався в результаті трансформаційних процесів до початку посткризового періоду, далі слідує виявлення інфраструктурно-інституціональних ресурсів для забезпечення ефективного розвитку науково-освітнього потенціалу регіону. На основі аналізу факторів в конкурентоздатності освітянських послуг може бути сформована методика вибору ефективної вартості освітніх послуг.

Вартість платної освітньої послуги ВНЗ являє собою вартісну оцінку використаних в процесі її надання, матеріальних, трудових і інших витрат. Запропоновано нову методику розрахунку вартості освітніх послуг, яка враховує запровадження кредитно-трансфертної системи організації навчального процесу, ліцензійні та акредитаційні вимоги, щодо якості навчального процесу, перехід на систему витрат залежно від кількості студентів, запровадження нових галузевих стандартів вищої освіти, нормативний метод фінансування ВНЗ.

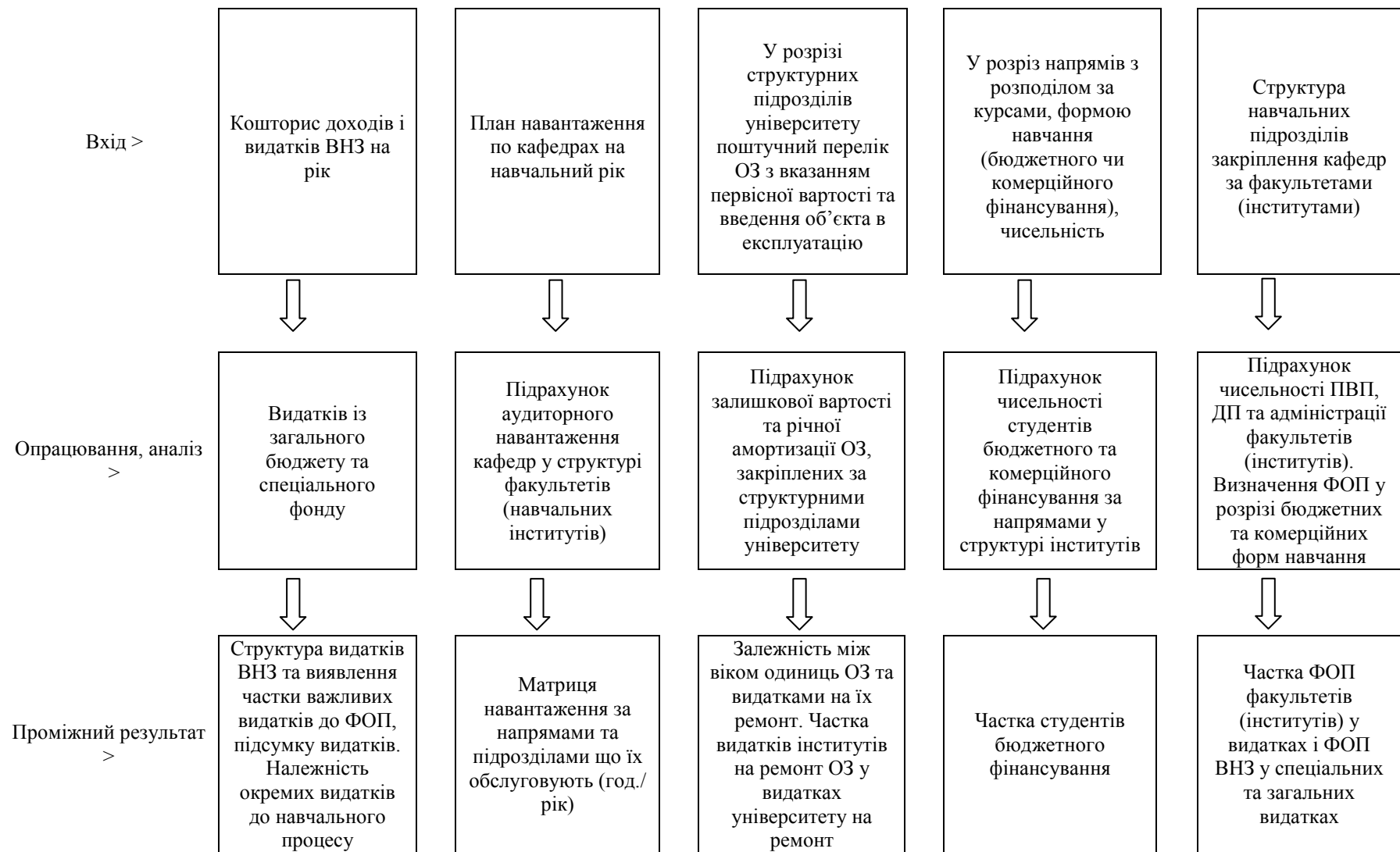
Дана методика дасть можливість визначити вартість навчання одного студента в умовах Болонського процесу і за даних умов метод нормативного фінансування допоможе вирішити проблеми фінансового забезпечення розвитку вищих навчальних закладів.

Прогнозування фінансових ресурсів для забезпечення діяльності вищої школи потребує визначення планової потреби ВНЗ у коштах, необхідних для виконання перспективної програми підготовки спеціалістів для різних галузей господарства. Розрахунок планової потреби в коштах має здійснюватися на основі трудових, матеріальних і фінансових норм активів.

Запропоновано запровадити в системі вищої освіти методику обґрунтування двох рівнів прогнозування і планування фінансових витрат.

Перший рівень – фінансове прогнозування і планування за окремими вищими навчальними закладами. Для цього рівня характерним є складання індивідуальних кошторисів витрат прямим методом за кожним вищим навчальним закладом і обчислення кожної статті витрат, що базується на індивідуальних нормах витрат.

Другий рівень – зведене фінансове прогнозування по Міністерству освіти і науки України, по обласних управліннях освіти та по регіональних органах. Зведеному фінансовому плануванню має передувати складання зведеного кошторису витрат на вищу освіту по країні з використанням укрупнених середніх нормативів.

* Джерело: Складено автором на основі статистичних звітів Міністерства освіти і науки України

Рис. 2. Етапи підготовки даних для визначення мінімальної ціни навчання за напрямом підготовки у ВНЗ

Для забезпечення конкурентоспроможності в сучасних умовах вищі навчальні заклади повинні перебудувати стратегію і тактику своєї економічної діяльності, зосередившись на визначенні політики цін за навчання та витрат позабюджетних коштів, оскільки бюджетне фінансування має чітко визначене призначення (заробітна плата, стипендія, комунальні платежі).

Дослідження способів розв'язання цієї проблеми показує, що найефективнішим сучасним способом є концепція реінжинірингу бізнес-процесів, яка визначається як розподільне перепроєктування економічної діяльності вищого навчального закладу для досягнення оптимальних основних показників його діяльності: вартості, якості послуг, швидкості їх надання (нові способи організації діяльності, перебудова господарських процесів).

На основі аналізу економічних показників вищих навчальних закладів України та іноземного досвіду розроблено комплексну класифікацію методів бюджетного планування за такими істотними ознаками, як порядок розробки бюджетів, рівень пристосування бюджетного планування до зміни середовища функціонування вищих навчальних закладів, вибір об'єктів бюджетного планування, обґрунтування розрахунку планових бюджетних показників.

Дослідження довело, що у практиці бюджетного планування застосовуються методи прогнозування від досягнутого:

- метод нарощування (розрахунок бюджетних показників на основі звітних показників попереднього бюджетного періоду з урахуванням перспектив діяльності вищих навчальних закладів у майбутньому бюджетному періоді);
- пріоритетний метод (формування бюджетних показників на основі даних попереднього бюджетного періоду з обґрунтуванням пріоритетних напрямів скорочення чи збільшення відповідних бюджетних сум);
- метод чинників (коригування звітних бюджетних показників з урахуванням впливу чинників внутрішнього (структура, технологія, ресурси, завдання); зовнішнього середовища (абітурієнти, залучені до навчального процесу викладачі інших вищих навчальних закладів, міжнародні зв'язки);
- коефіцієнтний (індексний, тобто з урахуванням підвищення цін, зміни заробітної плати тощо).

Ці методи дають змогу перетворити звітний бюджет у прогнозний, здійснивши відповідні корективи, які відображають прогнозні зміни в реально створеному проекті бюджету.

Останнім часом особливої актуальності набуває програмно-цільовий метод бюджетного планування і прогнозування, який може передбачити формування бюджетів у ВНЗ за конкретними цільовими навчально-методичними і науково-дослідними програмами і проектами. Практичний аспект цієї проблеми визначає чинники впливу на вибір методів бюджетного планування і прогнозування: розміри вищого навчального закладу; стан життєвого циклу організації; стабільність середовища функціонування; рівень розвитку бюджетної системи в організації; особливості внутрішньоорганізаційної та навчально-наукової побудови; рівень централізації управління в організації; рівень диверсифікації діяльності; рівень кваліфікації працівників, залучених до бюджетного процесу; рівень застосування сучасних інформаційних технологій і програмного забезпечення.

У четвертому розділі “Фінансовий менеджмент вищих навчальних закладів” досліджено сутність фінансового менеджменту вищих навчальних закладів, узагальнено процес формування бюджету вищого навчального закладу, визначено методи контролінгу в системі фінансового менеджменту вищого навчального закладу.

Під поняттям фінансового менеджменту вищих навчальних закладів ми пропонуємо розуміти сучасні методи фінансового управління активами і капіталом ВНЗ, його інвестиціями і грошовими потоками.

Головною метою фінансового менеджменту ВНЗ являється забезпечення максимізації добробуту ВНЗ в поточному і перспективному періоді. Ця мета отримує конкретний вираз у забезпеченні максимізації ринкової вартості освітніх послуг ВНЗ, що реалізує кінцеві фінансові інтереси його власників.

Ефективне управління фінансовою діяльністю ВНЗ забезпечується реалізацією ряду принципів, основні із яких представлені на рисунку 3.

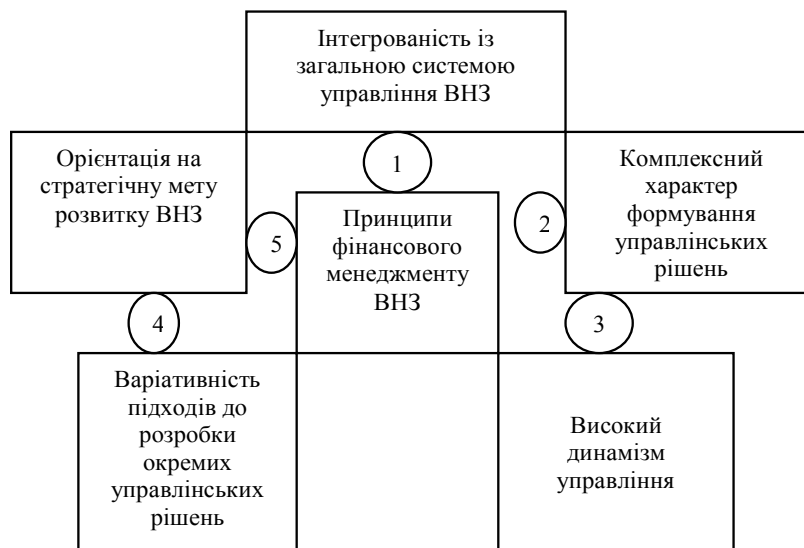

Рис. 3 Основні принципи фінансового менеджменту ВНЗ

Характеризуючи загальноприйнятую в ринковій економіці вищевикладену мету, фінансового менеджменту потрібно відзначити, що вона вступає у протиріччя із досить поширеною думкою про те, що головною метою фінансової діяльності ВНЗ є максимізація прибутку.

Визначено, що метою фінансового менеджменту є відпрацювання ефективних моделей підвищення якості підготовки спеціалістів з меншою собівартістю, з більшим економічно-фінансовим результатом у вигляді доходу (прибутку) навчального закладу та розширеного відтворення його основного та оборотного капіталу.

В процесі дослідження визначено основні завдання фінансового менеджменту, які представлені в таблиці 5.

Таблиця 5

Система основних завдань фінансового менеджменту

Головна мета фінансового менеджменту ВНЗ	Основні завдання фінансового менеджменту, направлені на реалізацію його головної мети
Забезпечення максимізації добробуту ВНЗ в поточному і перспективному періоді.	1. Забезпечення формування достатнього об'єму фінансових ресурсів у відповідності із завданнями розвитку ВНЗ в поточному періоді. 2. Забезпечення найбільш ефективного використання сформованого об'єму фінансових ресурсів у розрізі основних напрямків діяльності ВНЗ. 3. Оптимізація грошового обігу. 4. Забезпечення максимізації прибутку ВНЗ при передбаченому рівні фінансового ризику. 5. Забезпечення мінімізації рівня фінансового ризику при передбаченому рівні прибутку. 6. Забезпечення постійної фінансової рівноваги ВНЗ в процесі його розвитку.

Технологічно-фінансовий менеджмент передбачає розробку фінансового плану навчального закладу, бізнес-планів щодо впровадження окремих заходів, помісячного і по семестрового бюджетування, що становить предмет діяльності планово-фінансового відділу та забезпечення обліку, що є предметом бухгалтерії. Практика доводить, що завданням фінансового менеджменту вищого навчального закладу є забезпечення оперативного, поточного й річного управління коштами вищого закладу освіти, балансування надходжень і видатків, здійснення розрахунків.

Головним напрямом сфери фінансового менеджменту є калькулювання й ціноутворення на окремі види освітніх послуг, зокрема – плати за навчання студентів на контрактній основі, за проживання в гуртожитку, при передачі в оренду майна.

В системі бюджетування ВНЗ виділяються два етапи: формування бюджету; облік і контроль виконання бюджету і вироблення управлінських рішень.

Головним внутрішнім розпорядником і контролером діяльності ВНЗ є Рада ВНЗ. Приймаючи річний бюджет, вона колективним рішенням визначає планову структуру доходів і напрямків витрат.

Розглянемо як приклад бюджет університету, який представлено в таблиці 6.

Таблиця 6

Динаміка і структура видатків загального фонду бюджету університету

Статті	2003		2004		2005	
	грн.	% до підсумку	грн.	% до підсумку	грн.	% до підсумку
Видатки						
1. Заробітна плата	664454	43	2039911	38	4280700	43
2. Нарахування на заробітну плату	239039	15	989969	14	1476418	16
3. Придбані предмети постачання і матеріали, утримання бюджетних установ	-	-	747	0,03	442563	1,4
4. Видатки на відрядження	-	-	-	-	-	-
5. Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	182500	12	562600	20,77	229000	8
6. Виплата процентів за зобов'язання	-	-	-	-	-	-
7. Поточні трансферти населенню (стипендії)	475119	30	744000	27	1957000	31
8. Капітальні видатки	-	-	5000	0,2	2567255	0,6
9. Придбання неvirобничого обладнання і предметів довгострокового користування для реалізації багатоцільових проектів	-	-	-	-	-	-
Всього:	1561112	100	4342227	100	10952936	100

Дані таблиці показують, що в 2004-2005 роках змінилася динаміка видатків загального фонду бюджету університету, в 2003 році – 1561112 грн., в 2004-му – 4342227 грн., 2005-му – 10952936 грн. Динаміка видатків загального фонду мала тенденцію до збільшення і зросла в 2,5 рази. Змінилася структура видатків загального фонду бюджету університету. З 2004 року з'явилися кошти на 3; 8 статтях. Для вищих навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки кошти почали виділятися за нормативним принципом, що дозволило підвищити ефективність їх розподілу.

Складання бюджету ВНЗ розпочинається із 1 жовтня попереднього року. До 1 листопада формується прогноз загальноунавчальських програм інвестування, складається прогноз державних і недержавних надходжень. До 1 грудня проект бюджету ВНЗ подається на розгляд першому проректору. В термін до 1 січня бюджет узгоджується із розпорядниками фінансових коштів і в січні виноситься на розгляд Ради ВНЗ.

Оперативне фінансове управління дає можливість визначити пріоритети фінансування, регламентує приватні баланси та визначає структуру використання фінансових доходів та структуру поділу фінансових потоків. Це дає можливість забезпечувати ефективне управління фінансовими потоками.

У вищому навчальному закладі виділяють бюджет підрозділу. Бюджетом підрозділу можна вважати сукупність елементів витрат і доходів, які характеризують його функціонування.

Для підрозділу, який є частиною ВНЗ, необхідно виділити декілька типів бюджету: нормативний повний бюджет; плановий бюджет; фактичний госпрозрахунковий бюджет.

Основою оперативного контролінгу є система бюджетів, яка дозволяє ректорату оцінювати ефективність управлінських рішень, оптимальним чином розподіляти ресурси між центрами відповідальності, визначати шляхи розвитку ВНЗ і запобігати кризовим ситуаціям. Таким чином, однією із важливих задач оперативного контролінгу являється розробка, аналіз і контроль бюджетів.

Фінансовий контролінг доцільно здійснювати за наступними основними етапами (рис.4).

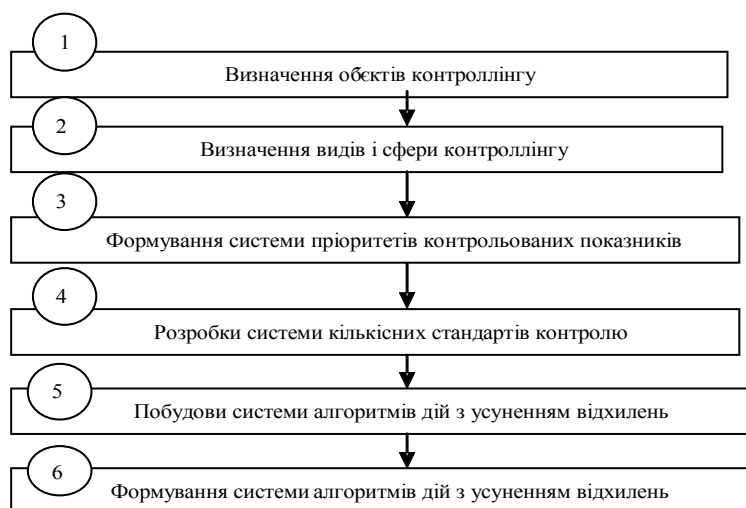

Рис.4. Зміст і послідовність етапів побудови системи орієнтовного контролінгу ВНЗ

Фінансовий контролінг представляє собою контролюючу систему, яка забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетних напрямках фінансової діяльності ВНЗ, своєчасне виявлення відхилень фактичних її результатів від передбачених і прийнятих оперативних управлінських рішень, які забезпечують її нормалізацію.

Запропоновано напрямки удосконалення фінансового менеджменту вищих навчальних закладів насамперед:

- відпрацювання ефективних моделей підвищення якості підготовки спеціалістів з меншою собівартістю, з більшим економіко-фінансовим результатом у вигляді доходу (прибутку) навчального закладу та розширеного відтворення його основного та оборотного капіталу;

- оптимізація розподілу ресурсів ВНЗ між центрами відповідальності;
- контроль за дотриманням інтересів ВНЗ в цілому;
- раціональний розподіл прибутку між центрами відповідальності;

Бюджетна система вищих навчальних закладів будується на принципах:

- методичної єдності внутрішніх фінансових систем;
- повноти обліку доходів і витрат;
- розподілу бюджетних повноважень за рівнями керівництва;
- гласності.

Доцільним є здійснення обліку фінансової діяльності ВНЗ з використанням субрахунків окремих робіт. Субрахунок дає змогу виділити доходи і витрати конкретного

підрозділу господарської частини, бібліотеки, гуртожитку. Це дасть можливість застосувати певний режим функціонування підрозділів: планування обсягів потреби коштів на окремі види діяльності, відслідкувати формування витрат (здійснити оцінку доцільності, ефективності); впровадити режим економії та внутрішньо університетський господарський розрахунок.

У системі внутрішнього університетського розрахунку фіксація надходжень грошових коштів може здійснюватися трьома способами:

- прями надходження за цільовим призначенням згідно з договорами замовників (це можуть бути бюджетні й позабюджетні кошти, які надходять під замовлену науково-дослідну роботу або для фінансування діяльності конкретного структурного підрозділу за основним призначенням);

- зарахування частини бюджетних коштів для покриття витрат структурних підрозділів шляхом розподілу їх згідно із планом робіт;

- перерахування від інших підрозділів за надання додаткових послуг.

Позабюджетні кошти, які надходять на централізований субрахунок ВНЗ, мають бути розподілені на три частини: підтримки загальних заходів закладу, служб управління й забезпечення, головних структурних підрозділів (факультетів і кафедр). Цільові рахунки пропонується використовувати на всіх рівнях управління, бо це дієвий спосіб контролю за напрямками використання фінансових ресурсів.

Зазначені напрями удосконалення фінансового менеджменту передбачають розвиток підприємництва, виключення споживацьких настроїв, активізацію ініціативи, стимулювання успішної діяльності структурних підрозділів ВНЗ та окремих осіб професорсько-викладацького складу, створення фонду для преміювання працівників за окремі досягнення (перемога на конкурсах, у системі рейтингової оцінки діяльності підрозділів та окремих працівників).

У п'ятому розділі **“Державна політика розвитку фінансового забезпечення вищої освіти і науки в Україні”** досліджено стратегію державної політики реалізації фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і наукових розробок в Україні, проаналізовано напрями удосконалення державної регуляторної політики щодо фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки.

Основні напрями державної політики у сфері вищої освіти визначені Конституцією України, законами України **“Про освіту”** та **“Про вищу освіту”**, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Вектор сучасної політики і стратегії держави в розвитку національної системи освіти спрямований на її подальшу адаптацію до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське та світове співтовариство.

Прагнучи набути статусу розвиненої країни, Україна підтримує розвиток багатоступеневої системи освіти, зростання інтелектуального потенціалу суспільства, адже за прогнозами ЮНЕСКО, рівня національного добробуту, що відповідає світовим стандартам, досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40-60 відсотків будуть становити особи з вищою освітою.

Державна стратегія фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки визначає, що для фінансування ВНЗ і наукових установ можуть залучатися додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством. Залучені кошти спрямовані на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу у порядку і на умовах, визначених законодавством та його статутом.

Інноваційно-інвестиційна модель розвитку економіки України передбачає створення динамічного ринку освітніх послуг, який є найважливішим принципом управління сучасною освітою. Його побудова передбачає впровадження нових економічних механізмів у цю сферу, нових підходів до процесу регулювання освіти. Перетворення знань в основний суспільний капітал, зростання вигід, пов'язаних з отриманням знань, сприяють визначенню освіти як важливішої і ефективної послуги, як найбільш вигідне вкладання коштів.

Державне регулювання освітньої і наукової діяльності здійснюється використанням багатьох форм впливу на сферу вищої освіти і наукових установ через кредитування, податкове регулювання, державне замовлення, амортизаційну політику, ліцензування.

Ефективним регулятором прямої дії на підготовку фахівців з вищою освітою та здійснення наукових досліджень є державне замовлення і державні закупівлі.

Оскільки економічна роль держави полягає у забезпеченні загальнодержавних потреб на захист населення (особливо інтересів соціально незахищених груп), то державним замовленням як інструментом державного регулювання формуються завдання на підготовку спеціалістів, виконання науково-дослідних робіт і надання послуг за номенклатурою і в обсягах, що забезпечують реалізацію державних та міждержавних цільових програм, виконання міжурядових угод.

Державне замовлення на проведення найважливіших розробок доцільно здійснювати шляхом конкурсного відбору виконавців, надавати адресне пріоритетне фінансування, враховувати їх рейтинг, який визначено при атестації науково-дослідних установ, проектних та конструкторських організацій.

Розроблені на національному рівні нормативи витрат на освіту мають передбачати для кожного регіону свій обсяг фінансування. Для цього на регіональному рівні потрібно встановити, по-перше, нормативи витрат за окремими статтями витрат ВНЗ; по-друге, нормативи витрат, необхідних для надання набору освітніх послуг з розрахунку на одного студента. Водночас однією з головних причин невиконання затвердженої системи соціальних нормативів у регіонах була і залишається слабка їх реалізація через відсутність відповідного механізму.

Будівництво постіндустріального (інформаційного соціально-орієнтованого) суспільства в Україні потребує проведення реформ в галузі вищої освіти і науки, що вимагає відповідних фінансових коштів на їх реалізацію. Для цього потрібно підвищити матеріально-технічне забезпечення навчального процесу у ВНЗ та наукових установах; здійснити комп'ютеризацію; визначити перелік і потребу в кадрах із новітніх спеціальностей і масштабів інноваційно-інвестиційного розвитку; розробити та застосувати механізм матеріального заохочування викладачів, поширити державне замовлення на підготовку фахівців з новітніх спеціальностей; поширити державне замовлення на перепідготовку і підвищення кваліфікації фахівців підприємств та установ державного сектора; економічно сприяти розвитку недержавних вищих навчальних закладів; розширити використання пільгового кредитування студентів на період навчання, залучати інвестиції у вищу освіту. Це має бути першим етапом реформаційних процесів.

На другому етапі – удосконалити структуру системи вищої освіти і наукових установ з урахуванням тенденцій формування в Україні інформаційно-технотронного укладу і потреб до неперервної освіти. Стратегія має враховувати вирішення проблем розширення освітянського простору ВНЗ, наукової установи, їх інтеграції у світовий освітянський простір; розширення автономії ВНЗ. Необхідно забезпечити подолання розриву між професійно - кваліфікаційними і освітянськими стандартами шляхом встановлення зворотного зв'язку: "роботодавець – ВНЗ". На базі цього зв'язку слід впровадити науково обґрунтоване прогнозування потреб у кадрах спеціалістів з конкретних спеціальностей.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота спрямована на розв'язання важливої економічної проблеми – ефективного фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки, підвищення рівня освітніх послуг і на цій основі – конкурентоспроможності наших спеціалістів на світовому ринку вищої освіти.

У дисертації наведені теоретичне узагальнення і нові напрями вирішення цієї проблеми шляхом формування державної політики, реформування фінансового механізму та основних засад фінансового менеджменту фінансового забезпечення ВНЗ. Отримані наукові результати дослідження, їх узагальнення дають змогу сформулювати наступні висновки і пропозиції, що мають науково-теоретичне й практичне значення:

1. Розроблена структурно-функціональна модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України показує взаємозв'язок між економічним розвитком держави, макроекономічними показниками, якісним рівнем кадрового забезпечення, рівнем науково-технічного прогресу і видатками на освіту і науку. Визначає необхідність взаємодії всіх складових макроекономічного середовища, долучення до участі у підготовці фахівців і розвитку науково-виробничих комплексів, бізнесу, суб'єктів підприємництва, що забезпечить зростання економічних показників держави, добробут населення.

2. Узагальнено міжнародний досвід фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки та проведення державної політики в цій сфері. Проведено порівняльний аналіз щодо частки покриття грошовими ресурсами потреб вищої освіти і науки (частка державного фінансування, позабюджетні надходження, інвестиції, гранти) США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Швеції. Порівняльний аналіз показав, що в США, Франції частка державного фінансування складає відповідно 44 і 46%, у Великій Британії, Німеччині, Швеції 71, 72, 74%. Система вищої освіти США за цієї умови знаходиться на першому місці в світі, щодо конкурентоспроможності, в той час освітня система Німеччини значно відстає навіть від України. Тому в Україні вища освіта і наука може збільшувати фінансові резерви за рахунок позабюджетних надходжень, інвестицій, грантів і забезпечувати успішний розвиток освітньої і наукової сфери.

3. На основі оцінки ситуації у вищій школі уточнено основні напрямки державної політики в освіті, а саме: перехід від принципу утримання вищих освітніх закладів за рахунок державного бюджету до їх державної підтримки у можливих обсягах; розвиток системи державного замовлення на підготовку кадрів; вдосконалення та поглиблення автономії освітніх закладів у галузі фінансів; забезпечення відповідності обсягів і структури підготовки кадрів потребам господарського комплексу держави; підготовка спеціалістів на рівні вимог, які пред'являють роботодавці розвинутих країн; здійснення передачі низки науково-дослідних установ до складу провідних університетів з метою поліпшення матеріально-технічної бази навчального та наукового процесів.

4. Одним із основних методів державного регулювання розвитку системи освіти є система нормативного фінансування освітніх установ і механізмів її реалізації.

В умовах реформування вищої освіти, Болонського процесу в Україні удосконалення вимагають елементи фінансового механізму, а саме приведення у відповідність з ринковою економікою основоположних нормативно-правових документів, їх взаємоузгодженість в частині розвитку автономії ВНЗ, співвідношення обсягів підготовки фахівців за кошти державного бюджету та з інших джерел фінансування, встановлення робочого часу науково-педагогічних працівників. В плані економічної складової удосконалення та ефективність управління рухом фінансових ресурсів, аналіз позабюджетної діяльності ВНЗ, що пов'язано із зіставленням витрат та результатів діяльності, ефективним використанням грошових ресурсів.

В методологічному плані проблема розробки нормативів фінансування освітніх установ всіх рівнів і способів реалізації системи нормативного фінансування є досить складною. Методологічна складність проблеми нормативного фінансування посилюється необхідністю вибору оптимальної схеми реалізації механізму нормативного фінансування, який необхідно здійснити, забезпечуючи баланс і погодження інтересів особи, суспільства і держави.

Основою стійкого розвитку системи освіти є інвестиційні процеси, тому удосконалення управління інвестиційними процесами в системі освіти, створення в його рамках механізмів залучення додаткових коштів до сфери освіти являється суттєвим елементом управління його розвитком. Розроблений і випробуваний нами конкурсний порядок фінансування інвестиційних процесів вищих навчальних закладів освіти забезпечує:

- підвищення ефективності витрат бюджетних коштів;
- концентрацію бюджетних коштів на рішення найбільш значущих для вищих закладів

освіти завдань;

- активізацію діяльності вищих закладів освіти із залученням коштів бюджетів різних рівнів і позабюджетних коштів;

- підвищення термінів реалізації і підвищення результатів інвестиційних проєктів.

5. Фінансовий контроль за цільовим використанням бюджетних коштів розпорядниками є одним із основних завдань при визначенні пріоритетів розподілу фінансових ресурсів. Для ефективного виконання цього завдання більшість розвинених країн застосовує програмно-цільовий метод формування бюджетних видатків на фінансування вищої освіти і науки. Програмно-цільовий метод спрямований на визначення першочергових цілей галузі, складання програм для їхнього досягнення, забезпечення цих програм фінансовими ресурсами, оцінку ефективності використання завдань програми. Розпорядники на підставі плану своєї діяльності на коротко та середньостроковий період розподіляють фінансові ресурси, необхідні для виконання відповідних завдань.

6. Запропоновано удосконалити систему доведення державного замовлення на підготовку спеціалістів для галузей економіки України, а саме: змінити затратний механізм виділення коштів з державного бюджету на цільовий, проводити розрахунок ціни держзамовлення за спеціальностями, обсяг коштів під держзамовлення встановити виходячи з необхідної чисельності випускників за конкретною спеціальністю та ціни державного замовлення за даною спеціальністю, матеріальне становище органу управління вищої освіти поставити в залежність від стану працевлаштування випускників.

7. В умовах Болонського процесу відбуваються докорінні зміни щодо організації навчального процесу, якості освітніх послуг, що вплинуло на обґрунтування вартості навчання. У запропонованій методиці ми врахували ліцензійні вимоги, щодо якості навчальних послуг на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавр 75%, на освітньо-кваліфікаційному рівні спеціаліст 85 %, на освітньо-кваліфікаційному рівні магістр 95% лекційного курсу мають забезпечувати кандидати і доктори наук, врахували рівень доплат за науковий ступінь і вчене звання. Враховано зміну графіку навчального процесу в умовах кредитно-трансфертної системи організації навчального процесу, а саме модульного контролю, відсутність іспитів і заліків у навчальному плані, враховано також коефіцієнт росту цін на енергоносії. Це дозволяє визначити реальну вартість послуги у сучасних умовах.

8. Проведений аналіз наукових праць з проблем фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період свідчить, що обрані методологічні підходи забезпечують комплексний аналіз функціонування державних інститутів у цій сфері. Напрацьовано значний теоретичний матеріал стосовно основ діяльності вищих навчальних закладів та наукових установ на ринку освітніх та наукових послуг. Дослідження підтверджують, що, незважаючи на значну кількість наукових праць, ця тема розглядалась не у повній мірі, що зумовлювалося соціально-політичними та економічними обставинами. Теоретичні і концептуальні розробки науковців присвячені лише окремим аспектам цієї проблеми, що визначає необхідність системного наукового аналізу змісту, особливості та механізмів фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні.

9. Аналіз сучасного фінансового стану вищих навчальних закладів, наукових установ свідчить про те, що для розв'язання проблем вищої освіти і науки необхідно сформувати цілісну політику їх розвитку. Основне завдання при цьому – оптимізація структури освітніх закладів, фінансових та кредитних джерел їхнього розвитку.

Проведення структурно-функціональних перетворень в сфері вищої освіти має значний вплив на соціально-економічну ситуацію в країні. Принципи здійснення структурно-функціональних перетворень можуть бути реалізовані через наступні механізми управління:

- розробка нормативів бюджетного фінансування і механізму нормативного фінансування державного закладу на освітні послуги з урахуванням взаємодії бюджетів

різних рівнів;

- підвищення якості підготовки і ефективності використання випускників освітніх установ в галузях національної економіки і регіонах за рахунок державного замовлення, інтеграції освітніх установ різних рівнів нових форм взаємодії освітніх систем і регіональних господарських комплексів;

- впорядкування номенклатури освітніх послуг, які надаються за рахунок коштів різнорівневих бюджетів, державне регулювання і стимулювання платних освітніх послуг;

- розробка систем стимулювання діяльності освітніх установ, ефективно використовуючи державну і муніципальну власність, яка знаходиться в їх оперативному управлінні.

10. Дослідження теоретичних основ фінансового менеджменту вищих навчальних закладів показує, що в сучасних умовах основою стабільності фінансового стану вищих навчальних закладів є фінансовий аналіз, стратегічне планування, система контролю, інформаційне та технологічне забезпечення фінансово-господарської діяльності, як результат цього забезпечуватиметься ефективний розвиток вищих навчальних закладів.

Запропоновано напрями удосконалення фінансового менеджменту ВНЗ, а саме: відпрацювання ефективних моделей підвищення якості підготовки спеціалістів з меншою собівартістю; забезпечення розробки фінансового плану ВНЗ, забезпечення оперативного, поточного й річного управління коштами ВНЗ, здійснення обліку фінансової діяльності ВНЗ з використанням субрахунків окремих робіт.

11. Видатки на освіту є значною мірою витратами на споживання, їхня сутність як капіталовкладень у людський капітал надзвичайно важлива. Однією з характерних особливостей інвестицій в освіту є значна тривалість періоду окупності й обмеженості для позик у рахунок майбутнього людського капіталу зумовлюють повне або значне субсидування державних видатків на освіту. В Україні можна було б застосувати деякі елементи системи податкових пільг на освітні послуги, взявши за критерії визначення розміру таких пільг рівень доходу претендента чи його сім'ї та успішність навчання. Гранти і знижки в оплаті повинні застосовуватись як заохочення для найталановитіших студентів, а кредити – як забезпечення можливості здобути вищу освіту. Збільшення диференціації видів державної фінансової допомоги студентам в Україні підвищило б освітній рівень населення в країні, могло б стати значним стимулом економічного зростання нашої країни.

Важливою складовою фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки є позабюджетні джерела фінансування. Проте надмірна комерціалізація вищої школи і науки може негативно впливати на основну діяльність. Виходячи з принципу соціальної справедливості доцільним є введення диференційованої оплати за навчання для різних категорій студентів.

12. Негативним явищем є надмірна диференціація регіонів за потенціалом вищої освіти (чисельність студентів у розрахунку на 10 тис. населення України). У ряді регіонів цей показник станом на початок 2005/2006 навчального року вищий за середній по Україні. Це місто Київ (на 47,8%), Харківська (на 33,2), Донецька (на 22,0), Дніпропетровська (на 20,0), Одеська (на 16,7) та Львівська (на 16,0) області. В інших регіонах цей показник значно нижчий Чернігівська (на 27,6), Чернівецька (на 31,7), Черкаська (на 26,7), Житомирська (на 22,7). Наслідком такої диференціації є мотивовані освітнім чинником міграційні потоки молоді до цих регіонів. Тому в цих регіонах гостро постає проблема працевлаштування молоді після закінчення ВНЗ. Вирішенню цієї проблеми може сприяти процес делокалізації вищих навчальних закладів, який полягає в тому, що провідні вищі навчальні заклади, гарантуючи якість освіти, створюватимуть факультети, центри, інститути без статусу юридичної особи у віддалених регіонах з низьким потенціалом вищої освіти. Це сприятиме соціальному захисту молоді, яка, маючи фінансові труднощі, хоче здобути вищу освіту з певних спеціальностей.

13. Доцільним є формування високоефективної системи освіти відповідно до сучасних вимог рівня знань, розвитку високопрофесійних вмінь та підвищення рівня

фундаментальної та прикладної наук; реформування вищої освіти, в тому числі шляхом здійснення переходу від утримання вищих навчальних закладів як бюджетних установ до оплати державного замовлення на підготовку спеціалістів на договірних і конкурентних засадах з одночасним наданням цим закладам більшої економічної самостійності; реалізація комплексної програми забезпечення вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін; забезпечення реалізації в Україні положень Болонської декларації.

14. В умовах ринкових перетворень система освіти має бути орієнтована не тільки на замовлення з боку держави, але і на постійно зростаючі суспільні потреби, на певні інтереси сімей, місцевих співтовариств, підприємств. Саме орієнтація на реальні інтереси сімей, місцевих співтовариств, підприємств та реальні потреби конкурентних груп споживачів освітніх послуг може створити основу для залучення додаткових матеріально-технічних і фінансових ресурсів у системі освіти. Визначаючи нові принципи фінансування вищої освіти, необхідно виходити з того, що схема фінансування розглядається як механізм виявлення та оптимального задоволення потреб кожного із споживачів освітніх послуг і їх результату – підготовленого фахівця. На сучасному етапі розвитку економіки фінансування системи освітньої сфери повинно забезпечити її відповідність поточним і перспективним потребам особистості, підприємства, держави, суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. – К., 2006. – 324 с.(36,2 др. арк.)

2. Боголіб Т. М. Принципи управління вузом. – К., 2004. – 216 с.(10 др. арк.)

Статті у наукових журналах, збірниках:

3. Боголіб Т. М. Система і методи фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С.50–63. (0,64 др.арк.)

4. Боголіб Т. М. Фінансування наукових розробок // Фінанси України. – 2005. – № 12. – С. 52–60. (0,44 др.арк.).

5. Боголіб Т.М. Фінансування освіти за кордоном // Фінанси України. – 2005. – № 8. – С. 132–140. (0,52 др.арк.).

6. Боголіб Т. М. Фінансування науки за кордоном // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 46–54. (0,52 др.арк.).

7. Боголіб Т. М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти // Фінанси України. – 2005. – № 2. – С. 106–114. (0,52 др.арк.).

8. Боголіб Т. М. Формування бюджету вищого навчального закладу //Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 95–103. (0,52 др.арк.).

9. Боголіб Т. М. Оперативне фінансове управління вищим закладом освіти //Фінанси України. – 2004. - № 6. – С. 46–53. (0,48 др.арк.).

10. Боголіб Т. М. Управління фінансами вищих навчальних закладів //Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 26–32. (0,42 др.арк.).

11. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення науково-технічної сфери вищих навчальних закладів // Підприємництво, господарство, право. – 2006. – №10. – С. 170–176. (0,48 др. арк.).

12. Боголіб Т. М. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої школи // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – №8. – С.57–62. (0,42 др.арк.).

13. Боголіб Т. М. Організація ефективної діяльності вищих навчальних закладів // Підприємництво, господарство, право. – 2006. – №7. – С. 122–128. (0,48 др.арк.).

14. Боголіб Т. М. Механізм комерціалізації вищих навчальних закладів //Підприємництво, господарство, право. – 2006. – №6. – С. 167–170. (0,4 др.арк.)

15. Боголіб Т.М. Освітній трансферт як метод управління розвитком системи вищої освіти //Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – №10. – С.140–146. (0,52 др.арк.)

16. Боголіб Т. М. Інвестиційні процеси в системі вищої освіти //Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 8.– С. 82 – 86. (0,4 др.арк.).
17. Боголіб Т. М. Науково-методичне обґрунтування вартості платних послуг освітніх установ // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 7. – С. 92–99. (0,53др.арк.).
18. Боголіб Т. М. Економічні підходи до управління конкурентоспроможності вищої освіти України // Наукові праці Східноукраїнського національного університету. Економіка. – 2006. – №2. – С.47–54. (0,47 др.арк.).
19. Боголіб Т. М. Система оподаткування державних ВНЗ // Стратегія розвитку України: науковий журнал. – 2006. – №1. – С. 44–50. (0,51 др.арк.).
20. Боголіб Т.М. Підприємницька діяльність вищого закладу освіти //Науковий часопис національного педагогічного університету ім.М.Драгоманова, серія 18 Економіка і право, випуск 4 – 2006. – С. 28-39. (0,62др.арк.).
21. Боголиб Т.М. Предпринимательские аспекты интеграции науки, образования и бизнеса //Економіка: проблеми теорії та практики. Випуск 218. – 2006. – С. 164–177. (0,6др.арк.).
22. Боголіб Т.М. Роль контролінгу в трансформаційній економіці // Нова парадигма. – 2006. – спецвипуск. – С. 265–267. (0,4 др.арк.).
23. Боголіб Т. М. Умови ефективності інноваційних педагогічних процесів у системі вищої освіти // Гуманітарний вісник. – 2006. – спецвипуск. – С. 65–70. (0,48 др.арк.).
24. Боголіб Т.М. Методи контролінгу в системі фінансового менеджменту ВНЗ // Економіка і підприємництво. – 2005. – №15. – С. 130-149. (0,9 др.арк.).
25. Боголіб Т. М. Гармонізація вищої освіти в умовах реформування //Гуманітарний вісник. – спецвипуск. – 2005. – С.36–43. (0,54 др.арк.).
26. Боголіб Т. М. Фінансові ризики в системі освіти // Науковий вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2005. – № 3. – С.3–7. (0,4 др.арк.).
27. Боголіб Т. М. Розширення ринкових відносин навчальних закладів в умовах перехідної економіки // Наукові засади економіки і управління освітою: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції аспірантів та вчених 14 квітня 2004 р. – С.31–35. (0,4 др.арк.).
28. Боголіб Т. М. Проблеми підготовки викладачів економічних дисциплін //Перспективи і проблеми підготовки викладачів економічних дисциплін: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції аспірантів та вчених м. Переяслав-Хмельницький, 2003 р. – С. 16–18. (0,4 др.арк.).

АНОТАЦІЯ

Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.04.01. – Фінанси, грошовий обіг і кредит. – Науково-дослідний фінансовий інститут Міністерства фінансів України, Київ, 2006.

Визначено особливості фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України, вплив бюджетного регулювання та нормування на фінансовий стан вищої освіти і науки в Україні.

Виявлено резерви фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки, відмінності між фактичними потребами і наявними можливостями у фінансових ресурсах вищої освіти і науки.

Розроблено пропозиції щодо правового забезпечення фінансового механізму розвитку вищої освіти і науки.

Здійснено обґрунтовану оцінку сучасного стану формування ціноутворення на ринках освіти і науки.

Розкрито значення системи контролінгу для фінансового стану вищих навчальних закладів і наукових установ.

Розроблено суттєво нову методологію розрахунків плати за освітні послуги, методологію прогнозування державного замовлення на підготовку кадрів та витрат на освіту.

Узагальнено міжнародний досвід фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки та проведення державної політики в цій сфері.

Ключові слова: фінансово-економічна діяльність ВНЗ, фінансовий менеджмент ВНЗ, фінансові ризики, фінансові резерви у системі освіти та науки, бюджетне регулювання, нормативне фінансування, фінансове забезпечення, інвестування, фінансовий контролінг, кредитування освіти, програмно-цільовий метод, планування бюджетних видатків.

АННОТАЦІЯ

Боголиб Т.М. Финансовое обеспечение развития высшего образования и науки в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.04.01. – Финансы, денежный оборот и кредит. – Научно-исследовательский финансовый институт Министерства финансов Украины, Киев, 2006.

В диссертации раскрыто научно-обоснованные предложения по формированию финансового механизма развития высшего образования и науки, на основе исследования и полученных научных разработок относительно усовершенствования теоретико-методологических составных финансового механизма, финансового менеджмента и государственной стратегии финансового обеспечения развития высшего образования и науки в Украине для повышения уровня образовательных и научных услуг, обеспечения конкурентности отечественных специалистов на европейском рынке труда.

Разработано структурно-функциональную модель финансового обеспечения развития высшего образования и науки Украины, методологию определения статуса высших учебных заведений в системе показателей бюджетного процесса, научно обоснована стоимость платных образовательных услуг с учетом внедрения кредитно-трансфертной системы организации учебного процесса, лицензионных требований, нормативного метода финансирования научно-обосновано методологию формирования финансового механизма с элементами государственного регулирования развития высшего образования и науки в Украине; усовершенствовано теоретические основы формирования финансового менеджмента высших учебных заведений и научных учреждений.

На основе анализа экономических показателей высших учебных заведений Украины и зарубежного опыта разработано комплексную классификацию методов бюджетного планирования по таким существенным признакам как порядок разработки бюджетов, уровень приспособления бюджетного планирования к изменениям среды функционирования высших учебных заведений, выбор объектов бюджетного планирования, обоснование расчетов плановых бюджетных показателей.

Определены особенности финансового обеспечения развития высшего образования и науки Украины, влияние бюджетного регулирования и нормирования на финансовое состояние высшего образования и науки в Украине.

Выявлены резервы финансового обеспечения развития высшего образования и науки, несоответствие фактических потребностей и существующих возможностей финансовых ресурсов высшего образования и науки.

Разработан механизм правового обеспечения финансового механизма развития высшего образования и науки.

Дана обоснованная оценка современного состояния формирования ценообразования на рынках образования и науки.

Раскрыто значение системы контроллинга финансового состояния высших заведений и научных учреждений.

Обобщен международный опыт финансового обеспечения развития высшего образования и науки, проведения государственной политики в этой сфере.

Ключевые слова: финансово-экономическая деятельность высшего учебного заведения, финансовый менеджмент высшего учебного заведения, финансовые риски, финансовые резервы в системе образования и науки, бюджетное регулирование,

нормативное финансирование, финансовое обеспечение, инвестирование, финансовый контроллинг, кредитование образования, программно-целевой метод, планирование бюджетных расходов.

ANNOTATION

Bogolib T.M. Financial Provision of Higher Education and Development of in Ukraine. – Manuscript.

The thesis is presented for Academic Degree of Doctor of Economic Science. Speciality 08.04.01. – Finance, money circulation and credit. – The Research Financial Institute of the Ministry of Finance of Ukraine. Kiev, 2006.

The peculiarities of financial provision of higher education and science development as well as influence of budget control and standardization of financial situation of higher education and science in Ukraine are defined.

There have been shown the financial reserves of provision of higher education and science development, differences between actual needs and cash possibilities of financial resources of higher education and science.

It's worked out the prepositions as for legal provision of financial mechanism of higher education and science development.

Well-grounded estimate of modern situation of pricing making at education and science market is given.

There have been revealed the meaning of the control system over financial situation of higher educational and scientific establishments.

The very new methodology of the calculated payment for educational service as well as forecasting of state order for educational staff training and costs is worked out.

It's made into the whole the international experience of financial provision of higher education and science development and realization of state politics in this field.

Keywords: financial economic activity of Higher Educational Establishment, financial management of Higher Educational Establishment, financial risk, education and science financial reserves, budget control, standard finance, out of budget costs, investment control, crediting of education, project programme purpose method.

Підписано до друку 12.12.2006 р. Формат 60x90/16
Ум. друк. арк. 1,9. Тираж 150 прим.

Віддруковано в НДФІ при Мінфіні України
01103, м. Київ 103, бульв. Дружби народів, 28, тел. 537-32-24